

**MISSALE SECUNDUM MOREM ALME ECCLESIE
QUINQUEECCLESIENSIS, VENEZIA, JOHANNES EMERICUS
PRO JOHANNE PAEP LIBRARIO BUDENSI, 1499**

Facsimile kiadás, kísérőtanulmányok: Fedeles Tamás, Török József, Pohánka Éva,
Szekszárd, Schöck Kft., 2009, 287 + LXXVI l.

A pécsi egyházmegye 2009-ben ünnepelte alapításának 1000. évfordulóját. A millenniumra több tanulmánykötettel, tudományos konferenciával készültek az egyházmegye, a Pécsi Tudományegyetem, akadémiai intézetek, országos és egyházmegyei könyvtárak munkatársai. Nemcsak liturgia- és nyomdatörténeti, hanem bibliofil szempontból is a leglátványosabb kiadvány a pécsi székesegyház Mohács előtti liturgikus rendjét tartalmazó, 1499-ben Velencében megjelent misekönyv facsimile kiadása.

A kiadás azonban nemcsak egyszerű nyomdatechnikai megvalósítást igényelt, hanem szövegkiegészítést is. A fennmaradt négy példány közül egyik sem teljes. Az egyes kötetekből szerencsére nem azonos lapok hiányoznak, így a facsimile teljes példánnyá volt kiegészíthető. A Pécsi Püspöki Könyvtár tulajdonában lévő, V.V.8 jelzetű pergamen példány 101. és 112. levele hiányzik. A hasonló kiadásban ezeket az Országos Széchényi Könyvtár Inc. 989. jelzetű pergamen példányáról pótolták. Így az egyetlen teljes példány jelenleg maga a facsimile. Schöck Gyula a facsimile megjelentetésével (a nyomdatechnikától kezdve egészen a korabeli stílusjegyeket igényesen alkalmazó kötés kivitelezéséig) az 1499-es missale velencei kiadója és a budai könyvkereskedő Paep

János méltó utódának bizonyult. A kiadó a középkori csuklyáskönyvek funkcióját és a facsimile anyagi értékét egyszerre érzékeltető fadoboz tartóba egy tanulmánykötetet is helyezett. Ezzel szimbolikusan is összezárt a facsimile kettős rendeltetését, a bibliofil szempontokat és a teljes misszálé tudományos kutatásának jelenlegi eredményeit összegző dolgozatokat, amelyek a további kutatások kiindulási alapját képezik. Ez utóbbihoz járult hozzá az Országos Széchényi Könyvtár a hiányzó fóliók reprodukálásának engedélyezésével.

A tanulmánykötet szerzői Fedeles Tamás, Pohánka Éva és Török József, az adott tudományterület elismert szakemberei. A székesegyházi liturgikus gyakorlatot a főegyházmegye székesegyházában végzett liturgikus cselekmények rendje, a hozzá kapcsolódó szertartások szövegeinek összeállítása határozta meg. A pécsi püspökség az esztergomi érsekség alá tartozott, tehát liturgiájának alapját az esztergomi rítus adta. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne lettek volna helyi sajátosságok az adott egyháztartomány különböző püspöki székesegyházaiban. Az esztergomi főegyházmegye misekönyvei néhány évvel korábban már megjelentek nyomtatásban, így lehetőségük nyílt a kutatóknak az összehasonlításra. Török József liturgiátörténész professzor elvé-

gezte ezt az összehasonlítást, s tanulmányában (XXXV–XLII) tételesen is felsorolta az esztergomitól eltérő gyakorlat egyes elemeit. Megállapította, hogy a misekönyv pécsi, nyilván kanonok összeállítói Guillelmus Durandus művére támaszkodtak, aki a középkor egyik vitathatatlan liturgikus szaktekintélye volt. Tételes megfigyeléseihez Török József egy gyakorlati pécsi példát is mellékel. Csárai Mátyás pécsi kanonok (1539–1543), a város Szent Bertalan templomának plébánosa, 1539-ben egy 1514-es bécsi kiadású, esztergomi rítusú misszáléknak volt a tulajdonosa, és minden jel szerint a használója is: a lapszélekre feljegyezte az esztergomitól eltérő pécsi liturgikus szokásokat. A tolvajlás kiderítéséhez, mint szerte Európában, Pécsen is Szent Gratianus segítségét kérték. Szent Livinus ünnepének miséje november 12-én azonban kizárólagos pécsi vonás: 1351-ben Miklós pécsi püspök hozta Gentből a szent vértanú ereklyéit, akinek kultusza a török hódítással elenyészett.

A liturgikus gyakorlat bemutatásán kívül a pécsi egyházmegye misszáléinak kiadástörténetét is megismerhetjük. Ebben is találunk Esztergomhoz vezető nyomokat. Az 1499-es velencei kiadás kánonképének nagysága, kottavonalazása, kéthasábos, fekete-piros nyomása azonos az 1495-ben Velencében nyomtatott esztergomi misszálé nyomdászati jellegzetességeivel. Az 1498-as esztergomi misszálé is Paep költségén jelent meg ugyanebben a nyomdában.

A pécsi székesegyház középkori liturgikus gyakorlatát két misszálé-kiadás őrzi. Mindkettőt Ernuszt Zsigmond püspök jelentette meg. Az 1487-es bázeli első kiadás BORSA Gedeon felfedezése, 1991-től ismert (vö. *A legrégebben nyomtatott pécsi*

misekönyv, MKsz, 107[1991], 258–261). A második kiadás 1499-ben jelent meg Paep János budai könyvkereskedő költségén, Ioannes Emericus de Spira velencei nyomdájában. E kiadásnak négy példánya ismert jelenleg. Három díszített, pergamen, a negyedik papír, színezetlen iniciálé metszetekkel. A pergamen példányoknak nemcsak értéke, hanem tartóssága is sokkal nagyobb volt, mint a papír példányoké. Az utóbbiak részben elhasználódtak, részben pedig feleslegessé váltak a római rítus Pázmány Péter által a nagyszombati zsinaton 1630-ban történt hivatalossá tételével. Így nagyobb arányú megsemmisülésük törvényszerű volt.

Nem tudjuk, vajon a pusztulás mekkora pécsi liturgikus könyvanyagot érinthetett. A kiadott példányok számáról sincsenek adataink, és nem tudjuk, vajon hány példány került Ernuszt Zsigmond pécsi püspök tulajdonába, illetve rajta keresztül az egyházmegyei papság használatába. Rejtve marad előttünk, hogy Ernuszt mekkora pénzüsszeget áldozott a nyomtatásra. Összehasonlítási alapul szolgálhat Bakócz misekönyvüzlete, aki még győri püspök korában, 1491-ben ezer forint értékben adott át misekönyveket Leonard Fogelbaider budai polgárnak; a tartozás fejében Fogelbaider házáat zálogjogon pedig megszerezte. Óvatos becslések szerint nagyjából 250 példány lehetett az ügylet tárgya. Ernuszt sem volt barátjánál, Bakócznál, az akkor már királyi kancellár esztergomi érseknél ügyetlenebb üzletember. Már csak azért sem, mert a pécsi püspök II. Ulászló kincstartója volt. Az ő politikai és egyházi pályafutását Fedeles Tamás rajzolta meg, aki az egyházmegye millenniumára megjelent egyházmegye-történetben a korszak többi főpapjának életét és tevékenységét is

feldolgozta. Ebben a tanulmányában részletes és alapos áttekintést adott Ernuszt püspökről, a világi és egyházi főúrról, politikai szerepléséről, gazdasági tevékenységéről, püspöki feladatainak teljesítéséről.

Ernuszt Zsigmond egyházi és világi pályafutása egy reneszánsz ember életútja. Apja, Ernuszt János bécsi kereskedőként budai polgár, aki gazdasági rátermettségével Mátyás kincstartója lett haláláig, szlávón bánként pedig az arisztokrácia sorába emelkedett. Fia, Zsigmond, a kor hazai gyakorlatának megfelelően egyetemi tanulmányait a bécsi egyetemen kezdte, majd Ferrarában szerezte meg a kortársak által is elismert humanista műveltségét. Mátyás királytól először a budafelhévízi prépostságot kapta. Ennek javadalmával végezhette ferrarai tanulmányait, amelyeknek befejezésével 1473-ban azonnal pécsi püspökké nevezte ki az uralkodó. Neki adományozta a pécsi várat is. Mátyás halála után Korvin Jánost támogatta, de kulcsszerepet játszott Korvin János és Ulászló békekötésében is. Átmenetileg Miksa német–római királyhoz csatlakozott, Habsburg-pártisága a pozsonyi békekötésig tartott (1491), ezután II. Ulászló támogatója, 1494-ben kincstartója. Nem tudott azonban ellenállni a lehetőségnek, és sikkasztása után szabadságát csak óriási összeg lefizetésével tudta visszanyerni. A kor gyakorlatának megfelelően pappá szentelését halogatta, pedig apja végrendeletében ezt lelkére kötötte. Építkezései, s mind a püspökségi, mind magánbirtokainak kezelése igazi reneszánsz főúrra vallanak. Anyagias gondolkodása és magatartása vezetett erőszakos halálához 1505-ben.

A humanista főpap műveltségét, humanista tudományokban való jártasságát Bon-

fini és Ransanus egyaránt dicsérte. Ferrarai tanárai közül Ludovico Carbonéval való kapcsolatának emlékét egy korvina is őrzi, amelyet 1840-ben, Itáliában vásárolt meg Teleki József, az Akadémia elnöke, és a Teleki család által alapított Akadémiai Könyvtárnak ajándékozott (MTAK K 397). Carbone Mátyás királynak ajánlott párbeszédés művében a szerző beszélgetőtársa Ernuszt Zsigmond, akit az uralkodó dicső tetteiről és tulajdonságairól beszélt. Carbone „tisztelendő és nagy tudományú főpapként” említi a pécsi püspököt. Az egyházmegye könyvkultúráját bemutató tanulmány indokoltan feltételezi, hogy Carbone műve Ernuszt kezdeményezésére jött létre. A humanista életeszménynek megfelelően támogatta Várdai Ferenc, a későbbi erdélyi püspök itáliai tanulmányait, gyűjtötte a feliratos római-kori köveket, amiket Ritoókné Szalay Ágnes kutatásai alapján ismerünk.

A püspök Ernuszt egyházmegyéjét elsősorban gazdaságilag kormányozta. Híveinek lelki gondozásával segédpüspökét bízta meg. Humanista ízlése és gazdasági érzéke, valamint „korszerűsége” abban is megmutatkozott, hogy egyházmegyéje számára a liturgikus könyveket már nyomtatta, míg székesegyháza számára díszes kéziratos szerkönyveket másoltatott egy „kölcsonkért” pálos scriptorral, Szegedi Gergellyel, akit 1502-től hat évig kívánt foglalkoztatni. A nyomtatott misszálék pergamenpéldányai gyönyörűen díszítettek, és saját székesegyházának használatára is bizonyosan ilyen minőségű szerkönyveket kívánt készíttetni. Ezekről azonban a fenti adaton kívül nincs tudomásunk. A pálos könyvmásoló hosszúra tervezett püspöki udvarbeli tartózkodását figyelembe véve okkal feltételezhető, hogy Ernuszt

nemcsak egyházi szerkönyveket kívánt másoltatni Szegedi Gergellyel, akinek egyébként a pálos forrásokban nincsen nyoma.

A nyomda- és könyvtörténet számára is sok értékes adattal szolgál Pohánka Éva tanulmánya az 1499-es misszálé fennmaradt négy példányának sorsáról. Csárai Mátyás (1539–1543) pécsi kanonok fentebb már ismertetett 1514-es bécsi kiadású, esztergomi rítusú misszáléjának pécsi használatából arra következtetett a példányokkal foglalkozó szerző, hogy a papírpéldányok 1543-ra már gyakorlatilag eltűntek. Az ország déli részeiről 1541 után megkezdődött az egyháziak északra, az ország biztonságosabb részébe való menekülése, ami az oklevelek és a könyvgyűjtemények „menekülését” is jelentette. Itt javadalmat is kaptak az elveszett helyett. A déli terület egyházi intézményei a javadalmakkal együtt pedig „in partibus infidelium” kerültek. 1543-ban Váraljai Szaniszló püspök a török elől elmenekült Pécsről. Szepesi prépostként halt meg. Meneküléskor magával vitte a székesegyház és a püspökség kincseinek nagy részét. Ezek között lehettek a misszálé pergamenre nyomott példányai is. Hasonló történt Csárai Mátyással is a fentebb már említett esztergomi misszáléjában való bejegyzése alapján. 1545-ben Csárai már a váradi káptalannak volt tagja pécsi kanonoksága mellett, és mint „plebani et altaris modo tsasdiensis” jegyezte be tulajdonosságát a kötetbe, amely később Észak-Magyarországra kerülhetett. Ez a lehetséges magyarázata annak, hogy Radó Polikárp a kötetet 1943-ban miért írhatta le a Jászóvári Prépostság Központi Főkönyvtárában. Csárai váradi kanonoksága csak ebből a bejegyzésből ismert. Érdeemes

lenne felkutatni a kötetét az egykori jászói könyvtár állományában.

Hasonló utóélete volt a pécsi misszálé négy fennmaradt példányának is. Pohánka Éva ennek feltárásával a magyar könyv- és könyvtártörténet utóbbi fél évezredét is érzékeltette. A Pécsi Püspöki Könyvtár példányát (V.V.8) Klimó György 1769-ben a kassai plébániától kapta meg. Az OSZK papírpéldánya (Inc. 990) Klimó György magánkönyvtárából a pozsonyi káptalanon keresztül, 1812-ben került a Nemzeti Múzeum Könyvtárába. Az OSZK pergamenpéldányába (Inc. 989) bejegyezték Forgách Ferenc esztergomi érsek halálát, tehát 1615 előtt a török elől Nagyszombatba menekült és ott működő esztergomi káptalan tulajdonában volt. 1878-ban vásárolta meg a példányt a Nemzeti Múzeum Könyvtára. A kötet véleményünk szerint nem „hivatalosan”, mint a suffraganeus pécsi püspökség szerkönyve került Esztergomba. Az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa nem valószínűsíti, hogy 1543 előtt Esztergomban lett volna a kötet. Valószínűbb, hogy már Nagyszombatban került egy menekülő pécsi egyházmegyei javadalmastól esztergomi egyházi tulajdonba. Erre enged következtetni az a tény, hogy az esztergomi Főkáptalani Levéltár őrzi Mihály „artium et decretorum doctor”, kanonok, vikárius, 1521-től pécsi prépost formuláskönyvét. Mihály doktor Szathmári György, Ernuszt utódának humanista köréhez tartozott. Nagyprépostként feltételezhetően birtokosa volt egy pergamen misszálé példánynak. Gyanítható a formuláskönyv és a misszálé közös vándorlása. Szathmári György könyvei között, humanista életvitelének ismeretében nem valószínű a pécsi misszálé megléte. Még kevésbé valószínű,

hogy a pécsi püspök nyomtatott pécsi misszálét vitt volna magával 1521-ben Esztergomba, érseki székhelyére. A Pannonhalmán őrzött pergamenpéldány története visszavezethető Tolnai Máté pécsi klerikus, II. Ulászló kancelláriai jegyzőjének, majd pannonhalmi főapátnak a tulajdonosságáig. A török időben elnéptelenedett kolostorból a 16. század végén az értékeket Bécsbe szállították. Innen a 17. század elején néhányat Himmelreich kormányzóapát visszaszerzett. Az ő könyvtárjegyzékében szerepel a pécsi misszálé is. Ez is egy lehetséges útja a misszálénak. Egyébként Pohánka Éva a pannonhalmi példány díszítését tartja a lelegegánsabbnak.

A zágrábi püspökhöz hasonlóan, valószínűleg Ernuszt Zsigmond sem vett részt személyesen a misszálé szöveggondozásában. Az 1484-es nyomtatott zágrábi breviárium előszavában Thúz Osvát püspök megnevezte azt a két kanonokot, akiket megbízott ezzel a feladattal (vö. TARNAI Andor, „*A magyar nyelvet írni kezdik...*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., 1984, 77). A nyomtatott misszálé összeállításakor a pécsi székeskáptalanban kellett lenni olyan kanonokoknak, akik püspökük, illetve a helyben tartózkodó helynök irányításával és kanonoktársaik egyetértésével a szerkönyveket megtervezték, a másolói és egyéb szerkesztésbeli hibákat kijavították, a hiányzó szövegeket, szövegrészeket hiteles forrásból beszerezték. Az ő találékonyságuknak köszönhető, hogy találtak megfele-

lő képzettségű másolót a nyomdai példány lemásolására (vö. *A középkor évszázadai, 1009–1543*, szerk. FEDELES Tamás, SARBÁK Gábor, SÜMEGI József, Pécs, 2009 [A Pécsi Egyházmegye története, 1], 573–585). A pécsi káptalan tagjai közül az egyetemet megjáró kanonokok voltak azok, akik erre a feladatra is alkalmas tanultsággal rendelkeztek. FEDELES Tamás kutatásainak köszönhetően név szerint is ismerjük őket (*A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526*, Pécs, 2005). Az ő tanultságuk határozta meg a pécsi székesegyház liturgikus gyakorlatát, a káptalani iskola oktatási színvonalát, a középkori Pécs egyházi értelmiségének műveltségét. E műveltség dokumentumai – egy formuláskönyv és egy magyar nyelvű glosszákat is tartalmazó kéziratos prédikációsgyűjtemény (a pécsi egyetemen is járt Mohácsi Dénes kanonok vagy egy pálos szerzetes összeállítása) kivételével – 1543 után szinte teljesen megsemmisültek. A nyomtatott misszálék fennmaradt példányai a liturgikus gyakorlattal, benne a magyarországi liturgikus költészet pécsi korpuszával, a nyomda- és könyvtörténeti értékekkel, Ernuszt Zsigmond és káptalana műveltségét is ránk hagyományozták. E műveltség tanulmányozását könnyíti meg jelentősen Schöck Gyula az 1499-ben kinyomtatott (s ma már állományvédelmi okokból egyre nehezebben kézbe vehető) misszálé facsimile kiadásával.

Körmendy Kinga

**VELENCZEI KATALIN: A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKI KÖNYVTÁR
1601 ELŐTTI NYOMTATVÁNYAINAK KATALÓGUSA (BEPAlbCat.)**

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, 2008, 582 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár régi könyves szakemberein kívül a tágabb szakmai közönség 2003-ban értesülhetett a székesfehérvári Püspöki Könyvtár gyűjteményét feldolgozó munkáról, amikor VELENCZEI Katalin, a Nemzeti Könyvtár főmunkatársa közzétette *A székesfehérvári Püspöki Könyvtár 16. századi nyomtatványairól* című műhelybeszámolóját a *Borsa Gedeon 80. születésnapjára készült kötetben (Fata libelli: A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2003, 125–140). A szerző az elmúlt években különböző szakmai fórumokon adott számot a munkáról, az Egyházi Könyvtárosok Egyesületének szombathelyi ülésén (2007) főleg az ősnymtatványokról, a *Mátyás király és a fehérvári reneszánsz* című konferencián (Székesfehérvár, 2008. október 18.) pedig a humanista könyvritkaságokról volt szó. A mintegy tízéves munka tehát jól időzített szakmai figyelemfelkeltés nyomán került az OSZK és a székesfehérvári Püspöki Könyvtár kiadásában, a „Kulturális emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program keretében (a Lánzos Kornél – Szekfű Gyula Ösztöndíj Alapítvány támogatásával) az érdeklődők elé.

A székesfehérvári Püspöki Könyvtár régi könyvgyűjteménye elsősorban ősnymtatványai és 16. századi kiadványai miatt nevezetes. Az országos ősnymtatványkatalógus (SAJÓ Géza, SOLTÉSZ Erzsébet, *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, I–II, Bp., 1970) alapján tudható volt, hogy az

ország negyedik legnagyobb incunabulumgyűjteménye található itt, a 16. századi, tehát az ún. antikvagyűjtemény pedig az egyházi könyvtárak között foglal el előkelő helyet. A Mária Terézia által 1777-ben alapított új püspökség könyvtárának terve Sélyei Nagy Ignác nevéhez fűződik, de az ősnymtatványok és a 16. századi kiadványok beszerzése a későbbi püspökök hagyatékából vált jelentőssé. A tudatos gyűjtés és könyvtárfejlesztés Pauer János (1814–1889) történész, püspök (1878–1889 között) nevéhez köthető. Pauer János, aki helytörténeti és régészeti kutatásai révén a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja is volt, tudatos feltárások és vásárlások útján gyarapította a Püspöki Könyvtár és saját gyűjteménye állományát, amely halála után egyetlen gyűjteményben egyesült. Miután Pauer gondos, tudatos és szakszerű bibliofil volt, gyűjtésének időszakáról, módszeréről maguk a könyvek tájékoztatnak. Pauer nem használt ugyan *ex librist*, de a megvásárolt kötetekbe gondosan feljegyezte a vásárlás időpontját, forrását, gyakran a könyv vételárát is. Így tudható, hogy ősnymtatványait 1879 és 1886 között hazai és főleg német antikváriumokban vásárolta, de jelentősen gazdagodott gyűjteménye a bécsi Hofbibliothek (a mai Österreichische Nationalbibliothek) leselejtezett duplumainak megszerzése révén is.

Pauer János halála után kiemelhető Steiner Fülöp püspök (1890–1900) gyűjtése, valamint Shvoy Lajos püspök (1927–1968) gyűjteményépítő tevékenysége, amelynek során a biztosabb megőrzés

céljából Székesfehérvárra szállították az egyházmegye összes plébániájának régi és ritka könyveit. A mai gyűjteményrendezési szempontok szerinti őrzés 1934-ben indult, amikor kiválogatták és különgyűjteményként kezdték kezelni az ősnymtatványokat, a 16. századi kiadványokat és az RMK köteteket.

A székesfehérvári Püspöki Könyvtár katalógusának elkészítése abba a programba tartozik, amely a „Kulturális emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” keretében egységes szempontrendszerrel dolgozott ki a különböző könyvtárakban megtalálható 15. és 16. századi nyomtatványok feldolgozására. A program irányítója Borsa Gedeon volt, aki a jelen kötetnek is lektora, tehát az elvi szempontok gyakorlati megvalósításának legfőbb öre. (Nem is találhat a recensens a kötetben semmi kivetnivalót, hiszen Borsa Gedeon szigorú lektori tekintete már minden elképzelhető hibát észrevett.) A könyvsorozat első kötet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár régikönyv-gyűjteményének 15–16. századi anyagát dolgozta fel, ismertetését nemcsak a szűkebben vett könyves szakma, hanem az Irodalomtörténeti Közlemények is felvállalta (lásd Körmeny Kinga recenzióját KLINDA Mária *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa* [Bp., 2001] című munkájáról: ItK, 2005, 358–360). Ugyanezt a katalógizálási és szerkesztési elvet követi Velencei Katalin kötete is. A bevezető röviden felvázolja a könyvtár történetét és izelítőt ad a legérdekesebbnek vélt nyomtatványokból. A gyakorlati eligazítást a katalógus használatához készült útmutató segíti, a kötetet záró hétféle mutató és a konkordancia minden kutatási szempontot kielégít. A katalógus – noha feldolgozási mód-

juk némileg eltérő – egyetlen betűrendben sorakoztatja fel az ősnymtatványokat és a 16. századi kiadványokat. Az áttekinthető, logikus tipográfiai megoldások (a kötetben fel nem tüntetett informális források szerint ez is Velencei Katalin munkája) elősegítik, hogy a bibliográfiai leírás és a példányleírás elkülönítve, de egymást kiegészítve segítsék egy-egy kötet „életrajzá-
nak” végigkövetését. Mindez azért kiemelendő, mert a kiadvány együttesen tartalmazza a kötetek teljes szakirodalmi beazonosításához szükséges adatokat és a példányra vonatkozó „lopásgátló” ismérveket.

A katalógusban 1190 kiadvány (1149 kötet) minden igényt kielégítő részletes leírása szerepel. A bibliográfiai leírások az incunabulumokat illetően az országos ősnymtatvány-katalógus (CIH), a 16. századi nyomtatványok esetében az Országos Széchényi Könyvtár antikvakatalógusának előírásait követik. A rendkívül sok utaló bizonyítja, hogy a katalógus szerkesztője minden kutatási szempontot figyelembe vett, és a névalakok, címvariánsok, intézményi megnevezések számtalan változata sem került el a figyelmét. A részletes példányleírás – a fő impresszumatok mellett – nemcsak a teljes kollációt tartalmazza, hanem hihetetlen munkával rekonstruálja a kötetek valamennyi possesssorbejegyzését, kézírásos vagy bélyegzett tulajdoni azonosítóját. (Ezt a gazdag possesszori anyagot látva sajnálhatjuk igazán, hogy az Országos Széchényi Könyvtár antikvakatalógusának készítésekor még nem volt idő, igény, lehetőség a possesszorok bejegyzéseinek feldolgozására. Halatlan nagy adatmennyiség került ki a figyelemből, és ki tudja, lesz-e valamikor mód, legalább adatbázis formájában, a hiány pótlására?) A kötet bevezetőjében

Velencei Katalin felhívja a figyelmet néhány érdekes könyvtulajdonosra, így a Dunai Tudós Társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana) megszervezőjének, Conrad Celtisnek saját kezűleg rajzolt címerpajzsos ex librisére és kézírására (114. tétel), vagy a szigetvári hős, Zrínyi Miklós vejének, Forgách Imrénének (†1599) a bejegyzésére (284. tétel). A Forgách Imre tulajdonbejegyzését tartalmazó kötetből az OSZK-beli restaurálási munkálatok során egy korábban ismeretlen bécsi naptártöredék került elő Melchior Klaiber bécsi professzor 1563. évre szóló kiadványából. Figyelmet érdemel a 644. számú tétel, Paulus Jovius műveinek 1578-as baseli kiadása, amelynek tulajdonosa Balassa – sajnos „csak” a 17. századi Balassa – Bálint volt. Ugyancsak érdekes Valerius Maximus exemplumgyűjteménye (1135. tétel), amelynek elsőként jegyzett tulajdonosa Thurzó György, majd nyilván családi kapcsolatok révén, a második tulajdonos 1657-ben Czobor Imre lett. A Fugger család könyvei közül három mű is szerepel a székesfehérvári gyűjteményben (2., 1127., 1128. tétel), közülük kettőnek Zacharias Geizkofler lovag volt az újabb tulajdonosa (1127., 1128. tétel), aki még egy másik kötet birtokosa is volt (692. tétel). Geizkofler a magyar történetírásban jól ismert személy, birodalmi fillérmester (Reichpfennigmeister), aki Pápa 1597-es visszafoglalásának előkészítésében játszott fontos szerepet.

A 18. századi possessorok közül kiemelendő, hogy Hatvany István debreceni professzor Charles de L'Écluse 1583-ban kiadott *Stirpium nomenclator* című művébe 1751-ben és 1786-ban is tett magyar nyelvű bejegyzéseket (673. tétel).

A possessorbejegyzések mellett Velencei Katalin regisztrálta az izgalmas világi

jellegű marginálisokat vagy a kötetek végére tett megjegyzéseket is. Ezek közé tartozik egy 17. századi magyar nyelvű álomleírás Telegdi István tollából (586. tétel), egy 1683-as családtörténeti bejegyzés a ismeretlen vezetéknevű Miklós Gáspár gyermek születéséről és keresztszüleiről (gróf Pálffy Miklós és Vezér János) (655. tétel), vagy egy latin költői antológia címlapján a könyvtolvajlást átkozó kézírásos disztichon (290. tétel).

A kötetet záró illusztrációk, az ex librisek, supralibrosok, bélyegzők és könyvkereskedői címkék mellett természetesen a legfőbb érdekesség annak a tíz nyomtatványnak a címlapmásolata, amelyeknek könyvészeti azonosítása nem sikerült, tehát igen ritka, nagy könyvtárak katalógusaiban nem regisztrált nyomtatványokról van szó.

A székesfehérvári Püspöki Könyvtár igen kiváló katalógusa Velencei Katalin évtizedes – kizárólag kutatónapján és szabad idejében végzett – munkája. Az OSZK tudományos főmunkatársa a régi könyvek speciális katalógizálását a könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában sajátította el, amikor részt vett a Nemzeti Könyvtár háromkötetes antikvakatológusának munkálataiban. A több évtizedes tapasztalatok képesítették arra, hogy egy jelentős gyűjtemény teljes körű feldolgozását önállóan készítse el. Miután egy életre egy nagy katalógus többnyire elég, gondoljuk és reméljük, hogy Velencei Katalin tudását, szorgalmát, szakmai gyakorlatát a következő katalógusok szerkesztői majd szakmai tanácsadó vagy lektori szerepben hasznosítják, esetleg felkérhetnék az OSZK antikvagyűjteménye possessorbejegyzéseinek feldolgozására.

Németh S. Katalin

HEGEDÜS BÉLA: PRODRAMUS. KALMÁR GYÖRGY (1726–?) VILÁGÁRÓL
Budapest, Argumentum Kiadó, 2008 (Irodalomtörténeti Füzetek, 164), 178 l.

Hegedüs Béla könyve – célja szerint – *prodromus*, előfutár Kalmár György életének, életművének, nyelvelméletének megértéséhez. Előfutár, és egyben hiánypótló alapvetés is.

A szerző a bevezetőben részletesen kifejti és magyarázza műve következetesen végigvezetett koncepcióját. Ez nemcsak a tanulmány megértését segíti elő, hanem világos állásfoglalás a – Hegedüs szavaival élve – „romantika és szépirodalom előtti” írásművek helyes olvasásának kérdésében is: „Ennek a könyvnek Kalmár György a főszereplője, nem pedig a művei. Amennyire egy *szakkönyv*ben lehetséges, igyekeztem valóban főszereplőként szerepeltetni, s bizony élveztem azt a szabadságot, amit a források hiánya, az őt körülvevő titokzatosság munkám során biztosított.”

A tárgyválasztás nemcsak azért tanulságos, mert Kalmár György személye, mint a tanulmányból kiderül, a kortársak szemében is különös, sőt olykor visszatetsző volt, és ez az alaphang, immár a műveire értve, Weöres Sándor újrafelfedező értékelésében is visszaköszön; hanem mert elhagyhatatlan az életmű megértése szempontjából. Ugyanis Hegedüs Béla szerint a romantika előtti írásművek „a szerzőt körülvevő valóság leírására tett” kísérletek, ezért „ha nem vesszük figyelembe a szerzői szándékot vagy akár a szerző személyét magát, éppen hogy az adott elsődleges kontextussal szemben bizonyítjuk elméleti igénytelenségünket.” Ebből következik, hogy „Kalmár világának [...] megértése feltétele a kalmári nyelvelmélet megértésének.”

A tanulmány tehát kimondottan Kalmár György személyére koncentrál, és szándéka szerint ezzel megalapozza a tőle ránk maradt szövegkorpusz helyesebb értékelését. Ebből a célkitűzésből egy irodalomtörténetileg mindenképpen izgalmas, érdeklődésre teljes joggal számot tartó munka született. Az pedig Hegedüs Béla íráskészségét dicséri, hogy ki tudta aknázni a tárgyalt életutat és személyt körülvevő „titokzatosság”-ot, és az ebből fakadó lehetséges „regényesség”-et: tanulmánya – és leginkább annak Kalmár György jellemét, életét tárgyaló fejezetei – így nemcsak a szakközönségnek, hanem a laikus olvasónak is érdekesítő és lebilincselő olvasmányai lehetnek. Ily módon valóban „főszereplőként” jelenik meg a 18. századi külföldi nyelvész-gondolkodó Kalmár György személye.

A bevezető egy „létárnál bővebb összefoglalást” is nyújt a később idézett Kalmár-művekből. Ez nem pusztán a tanulmány befogadását hivatott elősegíteni, hanem az eddig kevésbé kutatott, jelentéktelenebbnek ítélt művekre is rá akarja irányítani a figyelmet, ugyanis „azok eddiginél behatóbb ismerete kívánatos lenne a *főművek* és a *főművekben* leírt világ értelmezéséhez.”

Az összefoglalt művek a következők. *A Traktátus a Föld az Urat, fiam, és a királyt* hangzatú ige (Péld 24, 21a) értelmezése, melynek első magyar változatának kéziratát Szelestei N. László publikálta. *A Valóságos Magyar ABC* Kalmár hexameteres főműve, mely a 18. századi magyar időmértékes verselés egyik (ha nem a leg-) első példája, és melyet versta-

na és figurális nyelvhasználata is izgalmassá tesz. A három nyelven (latinul, németül és angolul) publikált világnyelvtervezetek alapozták meg részben Kalmár világhírét, és a meg nem született nagy műhöz próbáltak Európa-szerte előfizetőket toborozni. A *Mária Terézia-ének* 1778-as, 110 sornyi, leoninusokban írt mű, melyre sem a saját korában, sem a későbbiekben – egyetlen kivételtől eltekintve – nem reagált az irodalmi és nyelvészeti közvélemény. A csonka autográf példányban fennmaradt *Magyar Merkúrius* idegen szavak magyar helyettesítését célozza – a korai magyar nyelvű nyelvelméleti irodalom egyik kimagasló alkotása.

De a tanulmány, mint azt ismételtelen leszögezi, súlypontját a szerző személyére, és nem a művekre helyezi. Ezért csak röviden, de lényeglátóan mutat rá az életmű egyik izgalmas problematikájára: a (szép)irodalmi és a tudományos olvasási kódok szempontjára. Kalmár művei ugyanis figurális, retorizált nyelven szólnak – a szerző szándéka szerint – a valóságról.

A vállalkozás tehát „mindenképpen izgalmas, lezárhatatlan feladat”, olyan hiánypótló munka, melynek „eredményeit a jóval ismertebb szerzők és életművek esetében a 19. századi történettudomány szinte tálcán kínálja”, de Kalmár György esetében mindaddig várni kellett rá.

Számba veszi a Kalmár személyével kapcsolatos adatokat, visszaemlékezéseket, melyek segítségével „megalkotja” hősét külsejét és jellemét tekintve. Valóban életszerűen és plasztikusan formálódik meg a tanulmány oldalain a „főszereplő” alakja, akit a recepció kimondva vagy csak utalásszerűen előbb különként, majd örültként, zseniként vagy komikus, korlá-

tozott felfogóképességű tudósként láttat. A bemutatott recepció legfontosabb alakjai Kazinczy, az újralfelfedező Weöres Sándor és a szerző által nagyra értékelt Egyed Emese, az „első igazán komoly újraolvasási kísérlet szerzője.”

A bemutatott életút a jellemfejlődésre is kitér, az 1763-as egyházfegyelmi eljárás vádjai kapcsán (valószínűleg részegeskedés és bujálkodás) a bűnbeesés és megtérés fordulatára. Foglalkozik a Kalmár műveiben meglévő, „önmagára, a *szertői szubjektumra*” való utalásokkal, valamint utazásaival. Európa kis híján minden tája említésre kerül a kalandos életű tudós életútját vagy kapcsolatait tárgyalva. Különösen részletesen mutatja be Kalmár közel-keleti útját – ez a fejezet művelődéstörténeti szempontból is rendkívül érdekesítő, izgalmas olvasmány.

Mélyrehatóan tárgyalt kérdés Kalmár és a pietizmus kapcsolata. Ennek előfeltétele természetesen a pietizmus és jellemző terminusainak (újjászületés, unio mystica, istenfélelem), istenfogalmának helyes értelmezése. Ezt követően „a jelként felfogott személy problémáját” érinti a mű, és „ennek partikuláris tudományágát, a fiziognómiát.” Vizsgálja Kalmár ezzel kapcsolatos megnyilvánulásait, a fiziognómia és a pietizmus kapcsolatát.

Szembetűnő a különbség Kalmár hazai és nemzetközi ismertsége („világhíre”) között, a korabeli Kalmár-recepció bemutatásával ennek okaira is választ keres a szerző. A legfontosabb kérdésnek a *Valóságos Magyar ABC* (illetve a teljes *Prodromus*) recepcióját értékeli, különösen azért, mert „ez az első, irodalmi műről magyar nyelven nyomtatásban is nyomon követhető *pennacsata* kritikátörténetünkben”, melynek kulcsszereplői Rájnisi Jó-

zsef, Ráth Mátyás és Baróti Szabó Dávid voltak.

Egy fejezetben kitér „az elsőség kérdése, a sorrendre a mértékes versek írásában, amely már a kortársakat is foglalkoztatja.” A legfontosabb név itt „az első nagy rendszerező”, Kazinczy. Molnár János, Kalmár és Ráday verseng az *időbeli* elsőségért – Kalmár költeményeinek művészi értékét ugyanis nem tartották nagyra. Kitér a Kazinczy és Kultsár István közötti elízióvitára, melyben Kalmár váratlanul hivatkozási alappá vált. Nyelvelméletének és az univerzális nyelvre vonatkozó gondolatainak recepcióját – illetve annak hiányát – is külön fejezetben tárgyalja. A recepciótörténet sokoldalú bemutatását Kalmárnak az irodalmi kánonban elfoglalt (és rögzült)

helyének bemutatásával zárja, melyet Tol-dy Ferenc jelölt ki a számára.

A dolgozat végén közlésre kerül a Hegedüs Béla által feltárt források egy részének kritikai igényű átirata. Ezek „elsősorban Kalmár nemzetközi kapcsolataira vetnek fényt.” Többségük vagy most jelenik meg először nyomtatásban, vagy nehezen elérhető. Közlésre kerül a *Proposal* (az angol nyelvű világnyelv-tervezet), Kalmár György levelezésének egy része, illetve mások írása Kalmárról. A források – egy Kazinczy-szemelvénytől eltekintve – angol, német és főleg latin nyelvűek, melyek elé a szerző rövid magyar nyelvű összefoglalót is illeszt.

Nagy Márton Károly

**TAKÁTS JÓZSEF: ISMERŐS IDEGEN TEREP.
IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK ÉS BÍRÁLATOK**
Budapest, Kijárat Kiadó, 2007, 366 l.

Takáts József *Saját hitek* című bevezető tanulmányában a történeti vizsgálódás konvencionista szemléletéről beszélve első példaként egy művészettörténészre hivatkozik. Michael Baxandall szerint ha nem tudjuk például, egykor egy adott közösségben „milyen jelentései voltak a kéztartásoknak”, akkor nem érthetjük meg az e közösségben használatos, illetve az e közösség számára készített festményeken ábrázolt mozdulatokat, azaz magukat a festményeket sem (20–22). E passzus az *Ismerős idegen terepet* olvasó számára – amennyiben a lineáris rendet követve olvas – meglehetősen provokatív, hiszen még emlékszik arra a borítón látható kézmozdulatra, amellyel Vermeer asztronómusa a külvilágra ügyet sem vetve az

éggömb felé nyúlva éppen megérinti azt. Miközben a *könyvet* olvastam, számomra meghatározó volt ez az élmény, ezért motoszkált bennem mindvégig a kérdés, az éppen olvasottak állíthatók-e valamiféle viszonyba a borítón látható festmény, *Az asztronómus* részletével vagy magával a képpel.

Mielőtt azonban ebbe az irányba indulnék, el kell ismernem, legalább két érv szól amellett, hogy ne provokatívan értelmezzük a felhozott példát. Elsőként rögtön az, hogy Takáts elhatárolódik Baxandall erős konvencionálisától (22–23), tehát tanulmányait az általa felhozott példa után sem teljesen jogos a borítón látható képre vonatkoztatni. Másodszor pedig az impresszum egyértelműen figyelmeztet, jelzi,

hogyan a „borító” és a „köteterv” Pintér József munkája. Mivel a módszertani relativizmusra később még visszatérek, most csak a második pontra reflektálnék. Az Irodalomtörténeti Közlemények olvasói a recenzió írójához hasonlóan nagy valószínűséggel a kötet kézbevétele előtt javarészt már ismerték Takáts itt közölt szövegeit, ami miatt a kötet olvasása során szükségszerűen merül fel a kérdés, *ez az elrendezés* – a keret másik részét, a *Beszéd a Martinkó-díj átvételekor* egyik kijelentését parafrázálva (354) – a megjelenés/elhangzás „eredeti” kontextusához képest milyen további értelmezési lehetőségeket biztosít. Bár kétségtelenül lehetne érvelni a szövegváltozatok – ahogy Roger Chartier nevezi – szellemi azonosságával, ám az új megjelenés alkalmával a szöveg materialitása változik, s ennek megfelelően más-más értelmezési lehetőségeket nyit meg: a megformáltság, legyen bármilyen különös is, a szöveg valamiféle értéséről tanúskodik (pl. Roger CHARTIER, *Crossing Borders in Early Modern Europe: Sociology of Texts and Literature*, transl. Maurice ELTON, *Book History*, 8[2005], 37–50). Továbbá az irodalmi intézményrendszer sajátosságainak köszönhető, hogy szerzői intenciót vizsgálni a modernitásban meglehetősen ingoványos terület, hiszen a kiadó (itt: az olvasó) egy szövegnek rendszerint több autorizált változatával is találkozhat, valamint egy-egy publikáció a szerzőn kívül is számos olyan közreműködőt igényel, akik lényegesen befolyásolják egy szöveg megjelenését és így jelentését (Jerome J. MCGANN, *A Critic of Modern Textual Criticism*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1985, 23–36). A kötet sajátos megformáltságával a számomra adott, értelmezendő értelemegegy-

ség. Egyébként Takáts az annotált bibliográfia elején (*A kötet írásairól*) maga is figyelembe veszi a most felhozottakat, amikor vitacikkei publikálásának elmaradását megindokolja (361). Végül soron ez a szemléletbeli oka annak, hogy úgy gondolom, a borítón található kép(részlet) értelmezéseinek feltárása a kötet szövegeihez is közelebb vihet, a következőkben ennek megfelelően Vermeer *Az asztronómus* című képének három, egymással is vitatkozó értelmezését fogom ismertetni, és az egyes értelmezésekhez kapcsolva próbálom meg leírni az *Ismerős idegen terep* szövegeivel kapcsolatos észrevételeimet, amelyek nem annyira az egyes tanulmányokra, hanem a kötet egészére vonatkoznak.

Az asztronómus Vermeer kevés pontosan datálható munkái egyike (1668), és van egy vele egy időben készült párdarabja, *A geográfus*. A képen Jodocus Hondius éggömbje látható (1600), amelyen a Nagy Medve, a Sárkány, a Herkules és a Lant csillagképek vehetők ki, a falon egy, a gyermek Mózes megtalálását ábrázoló festmény látható, az asztalon az éggömb előtt pedig Adriaen Metiusnak a csillagok vizsgálatáról szóló kézikönyve. Mindezeket az információkat Norbert Schneider laikusoknak írt, a Taschen sorozatában megjelent könyvéből tudhatjuk meg (Norbert SCHNEIDER, *Vermeer*, ford. MESTERHÁZI Mónika, Bp., Vince Kiadó, 2004, 74–77). Schneider *Az új tudomány* című fejezetben tárgyalja *Az asztronómust* és *A geográfust*, a két képet a „tudomány világában” bekövetkezett „radikális paradigmaváltás”-hoz köti, amely paradigmaváltás lényege egy Isten nélküli, az empirikus „tudományok”, kísérletek során feltáruló világkép megalkotása és érvényre juttatása. Míg *A geográfus* esetében ez a narra-

tíva jól működtethető, azaz ez a kép minden nehézség nélkül tekinthető egy spiritalitás nélküli „mai értelemben vett egzakt tudomány” allegóriájának, *Az asztrológus* esetében Schneider narratívája problematikusabb, szövege is elbizonytalanodik, hiszen a tudós nem teleszkópot használ, még csak ki sem néz szobájából... s éppenséggel horoszkópot készít.

Schneider értelmezése a képről számomra a kötetben az irodalomtörténet-írás mint tudomány problematikáját hozza játékba, mivel – hogy a borítónál maradjak – az *Ismerős idegen terep* főcímének antropológiai metaforikája és az alcím „irodalomtörténeti” jelzője közötti feszültség végigkíséri a kötet írásait. E feszültség oka, hogy Takáts nem követi a Toldy megalapozta magyar diszciplináris hagyomány irodalomtörténeti gyakorlatát, amelyben Szilágyi Márton szavaival „a jelenkori értékek legitimációja” a meghatározó (104), azaz bár lehetőségeit egyáltalán nem vitatja, Takáts a múlt szövegeit nem kívánja modernné olvasni, nem „kanonikus vizsgálódásokat” (13–14) folytat. Valójában a diszciplinárisan elkülönülő irodalomtörténet-írást általában véve is lehetetlennek tartja: „ma már mindannyian művelődéstörténészek vagyunk” – idézi Peter Burke-öt egyetértőleg (9). Ha igaza van Jürgen Fohrmann-nak abban, hogy egy tudomány egységét nem a szövegek, hanem a szövegek előtt lévő kommentárok adják (Jürgen FOHRMANN, *A kommentár mint a tudomány diszkurzív egysége*, ford. LABÁDI Gergely, Helikon, 2008, 16–26), akkor Takáts tanulmányai esetében valóban majdhogynem lehetetlen „irodalomtörténet”-ről beszélni: egy-egy tanulmány kivételével (*Megfigyelt megfigyelők, Mikszáth-szövegek relativizmusa*) legalább

annyiszor hivatkozik, ha nem többször, jogi, nyelvészeti, antropológiai, szociológiai, művészettörténeti, filozófiai, történeti szakirodalomra, mint irodalomtörténetre (a korszakkal foglalkozók közül legtöbbször talán Dávidházi Péterre). A másik irányból viszont, azaz a 18–19. századdal foglalkozó irodalomtörténészek írásai felől nézve Takáts itt közölt tanulmányai nagy hatásúaknak bizonyultak, kulcsfogalmaik (pl. elsődleges kontextus, politikai beszédmód) több tanulmányban is visszaköszönnek, az intézményrendszer tehát irodalomtörténetként fogadja be e tanulmányokat. Az „irodalomtörténeti” jelző a kötet terében azonban mégsem csak anynyiban érvényes, hogy Takáts gyakran elemez a 19. századi magyar irodalom körébe tartozó szövegeket (a két Aranytól, Gyulaitól, Mikszáthtól stb.), és hogy gyakran használják föl szövegeit ilyen elemzésekkor. Amennyiben ugyanis az „irodalomtörténet”-et nem pusztán diszciplinaként, hanem Takátsot követve egy Roland Barthes-tanulmányból kiindulva olyan beszédfajtaként fogjuk fel, amely „arra keresi a választ, miért fogadták el valaha a műnek ezt vagy azt az értelmét”, akkor sikerülhet ellépni a magyar irodalomtörténet-írás kanonikus érdeklődésű hagyományától – hiszen konvencionalista hagyományáról nem, legfeljebb „pillanat”-áról lehetne beszélni (20). Nem arról van tehát szó, hogy Schneider spirituális és empirikus tudományokat szembeállító, üdvtörténeti jellegű, allegorikus képértelmezésének megfelelően ez volna „az” irodalomtörténet-írás Takáts szerint – nem. Módszertanának vizsgálatához azonban egy újabb Vermeer-értelmezést hívok segítségül.

Svetlana ALPERS eredetileg *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth*

Century címet viselő (magyarul: *Hű képet alkotni: Holland művészet a XVII. században*, ford. VÁRADY Szabolcs, Bp., Corvina, 2000) könyve amellett érvel, hogy az allegorikus, történetelvű, az itáliai festészet elméletén és gyakorlatán kidolgozott művészettörténeti szempontok helyett a holland festészetet a „körülményeket figyelembe véve” tanulmányozzuk (ALPERS, *i. m.*, 21), azaz „társadalmi megnyilvánulásnak” kell tekintenünk, és a képekhez úgy kell közelebb jutnunk, „hogy megvizsgáljuk helyüket, szerepüket, jelenlétüket a tágabb kulturális közegben” (uo.). Alpers a 17. századi holland társadalom sajátos vizualitás- és tudás-modelljét ismeri fel a camera obscura használatában valamint a térképeknek a társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban, és ehhez kapcsolódva értelmezi a 17. századi holland festészet leíró jellegét. Ebben az elbeszélésben Vermeer asztronómust és geográfust ábrázoló képei azért jelentősek, mert kifejezik, milyen jelentős szerepet játszik Vermeer identitásában a térkép- és képkészítés, illetve -használat (ALPERS, *i. m.*, 146).

Alpers Takátséhoz hasonló (bár igazában való meggyőződése miatt attól egyszerre lényegesen különböző) módszertana – ti. egykori világába visszahelyezkedve érthetjük meg a múlt nyomait – az *Ismerős idegen terep* tanulmányaiban kifejtett és alkalmazott konvencionalista gyakorlatra irányítja a figyelmet. Régebbi magyar szövegek olvasójaként úgy gondolom, nagyon termékeny Takáts módszertani felhívása, hogy tekintsük egy idegen kultúra alkotásainak ezeket és úgy próbáljuk meg értelmezni őket. Ennek a belátása azonban nem annyira magától értetődő, mint azt Takáts a Martinkó-díj kapcsán vele interjút

készítő újságírók példájával sugallja (359). Az én oktatói tapasztalatom szerint (s a kötetben egy helyütt Takáts maga is hivatkozik ilyen tapasztalatokra: 293) az elidegenítés és a konvencionális módszer-tana, azaz a múltnak a jelentől történő elszakítása és a bennszülöttek szemszögéből történő értelmezése, vagy legalább ennek mint módszertani lehetőségnek a figyelembe vétele éppenséggel nagyon nehezen elfogadható. Hiába olvassák el például *A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok* című Takáts-tanulmányt, a szemináriumi dolgozatok többségében Petőfi (másokkal együtt) nem megalkotta, hanem kifejezte azt, amire a magyar írók korábban biográfiai-társadalmi adottságaik és szerényebb értelmi képességeik miatt nem voltak képesek, ti. az Alföld nemzeti karakterét. Azt hiszem, hogy az újságíróknál vagy az én szeminaristáimnál a *sensus literalis* és a *sensus originalis* egybemosódott (lásd *A sensus literalis hermeneutikai kérdései*, szerk. FABINY Tibor, Bp., 2001, 41): a nemzeti nagybeszélés iránt egykor volt igényt kielégítő irodalomtörténeti narratíva alap-elemeinek ismerőjeként számukra egész egyszerűen a kanonikus jelentés a történeti, az egykorú szereplők szerintük a mi jelenünket előkészítendő cselekedtek. Ezen a ponton kontextustól függően játékba lehetne hozni a kulturális örökség vs történelem, a múlt/történelem vs hagyomány problematikáját, de a felvetett probléma talán az irodalomtörténeti gyakorlat társadalmi legitimációja felől nézve hűsbavágó: mi a szerepe e szaktudománynak, ha az identitást meghatározó kulturális emlékezet alapszövegeinek és értelmének ápolási feladataitól megszabadul? E fel nem tett kérdésre számomra Takáts folyamatos

módszertani reflexiói, explicitté tett döntései jelentik a választ, úgy gondolom ugyanis, hogy közel jár ahhoz az eszményhez, amelyet az általa más összefüggésben idézett MacIntyre fogalmazott meg egy esszéjében: „[A]z egyetem az a hely, ahol kidolgozzák a racionális igazolás fogalmait és normáit, alkalmazzák őket a kutatás gyakorlatában, és e fogalmakat és normákat magukat is racionális vizsgálat alá vetik, vagyis a tágabb társadalom csakis az egyetemektől tanulhatja meg, miképpen folytassa le gyakorlati és elméleti vitáit racionálisan érvelő módon.” (Alasdair MACINTYRE, *Az egyetem intézményének újragondolása és az előadás műfaja*, ford. BECK András, Nappali Ház, 1999/1, 42–58.)

A harmadik idézendő Vermeer-értelmezés Jonathan CRARYÉ, aki Alpers állításával kapcsolatban komoly kifogásokat fogalmaz meg (*A megfigyelő módszerei: Látás és modernitás a 19. században*, ford. LUKÁCS Ágnes, Bp., Osiris, 1999). Nem a választott módszertannal van problémája (saját kulturális közegükben vizsgálni az alkotásokat), sőt kifogásolja, hogy Alpers egyfajta időtlen művészi választási lehetőségként tekint a „leírás”-ra. Fontosabb azonban, hogy Crary szerint Alpers a camera obscura lényegét érti félre, amikor a fényképezés elődeként tekint rá – és itt kapcsolódhatunk közvetlenül a borító Vermeer-képéhez: „Van két olyan Vermeer-festmény, amelyek világosan megjelenítik a camera obscura karteziánus paradigmáját. Nézzük meg az 1668 körül festett *A Geográfus* és *Az Asztronómus* című képeket. Mindkét kép egy magányos alakot ábrázol, amint tudós tevékenységben merül el egy árnyékos szobabelső négy-szögletes határai között, egy olyan szobá-

ban, amelynek falait láthatóan egyetlen ablak lyukasztja át. A csillagász egy éggömböt tanulmányoz, amelyen a csillagképek vannak feltérképezve; a földrajztudós előtt egy tengerészeti térkép fekszik. Mindketten elfordítják szemüket a külvilágra néző nyílásról. A külső világot nem közvetlen érzékszervi vizsgálat útján, hanem szobán belüli »világos és pontosan kivehető« reprezentációjának mentális vizsgálatán keresztül ismerik meg. E meditatív tudósok komor elszigeteltsége körbefalazott szobabelsőkben a legkevésbé sem gátolja őket a külső világ megértésében, hiszen az interiorizált szubjektum és a külső világ szétválasztása előre adott feltétele az utóbbiról való tudásnak. A festmények tehát tökéletesen szemléltetik a camera obscura összeegyeztető funkcióját: belseje Descartes egymástól teljesen különböző res cogitansának és res extensájának, a megfigyelőnek és a külvilágnak az érintkezési felülete. A camera vagy kamra az a hely, amelyen belül a világ, a kiterjedt szubsztancia szabályos vetülete elérhetővé válik az elme vizsgálódása számára.” (CRARY, *i. m.*, 60–62.) Crary értelmezése tehát elfogadja Alpers kiindulópontját, csak másban látja lényegét: a megfigyelőtől leválasztott, „testetlen küklopsz-szem”-mel (64) és a látás szubjektivitásának elnyomásával (19) jellemzi a camera obscurát. Úgy gondolom, Alpers és Crary értelmezésének együttes felhasználásával váratlanul közel kerül egymáshoz az *Ismerős idegen terep* borítóján látható kép, a cím és a tanulmányok módszertanának egy lehetséges értelmezése.

Takáts a *Mikszáth-szövegek relativiz-musa* című invenciózus tanulmányában a Mikszáth-próza „szerkezeti megoldásai” kapcsán a „modernista [...] olvasatok szá-

mára érthetetlen” (299) jellegzetességét, sajátos relativizmusát helyezte a középpontba. Az itt tárgyalt problémák véleményem szerint számos ponton összefüggnek Takáts saját tanulmányírói pozíciójával, módszertani hiteivel. Például abban a kijelentésben, hogy a századvég etnografikus prózájában „az olvasók egy idegen kultúrával találkoztak, de olyan idegen kultúrával, amely saját kellett volna hogy legyen” (284), nyilvánvalóan az „ismerős idegen terep” alaphelyzete köszön vissza. A tanulmány másik észrevétele a mikszáthi relativizmus történetírói, egészen pontosan rankei gyökerét illetően szintén a kötet egyik módszertani alapvetését, műtszemléletét idézi föl, a mikszáthi, az igazságot a beszélő pozíciójától függővé tévő eljárás pedig Takáts érvelésközpontú módszertani relativizmusát. A „minden korszakra úgy kell tekinteni, mint ami önmagáért valóan értékes” (289) kijelentése eredményét tekintve egybecseng a jelentől a múltat *ideiglenesen* elválasztó akarattal, amennyiben Takátsot e leválasztott múlt „önmagában befejezett értelme” (18) érdekli. Tudom, hogy Takáts egyáltalán nem tartja lehetségesnek az „eloltsa énjét” rankei parancsát követni, de úgy gondolom, a múlt és a jelen elválasztására törekedni – ha csak ideiglenes jelleggel is – ebbe az

irányba mutat. Crary észrevétele camera obscurának a megfigyelőtől leválasztott, „testetlen küklopsz-szem”-éről a rankei „Isten szemével látni a dolgokat”-tal cseng egybe. Ám ne feledjük, mindez a camera obscura használatának eredményét, Vermeer művészetének és Takáts írásainak ránk gyakorolt hatását, az egykorú világ *leírását* nem befolyásolja.

A fentiekhez lezárásképpen csak egy megjegyzést szeretnék fűzni saját pozíciómról. Amikor irodalmárok valamiért művészettörténeti kérdésekkel foglalkoznak, akkor rendre figyelmeztetik magukat és olvasóikat arra, hogy nem szakértői területnek (pl. BENYOVSZKY Krisztián érdekes tanulmányában: *Gondolkodó festmények*, Partitúra, 4/2[2009], 15–23). Én nemcsak azért nem tettem ezt, mert Takáts maga is szívesen olvassa irodalomtörténeti munkája részeként más tudományok szakszövegeit (79), hanem azért sem, mert úgy gondolom, eltérő megközelítéseik ellenére a Vermeer-kép Schneider, Alpers és Crary vázolta értelmezései a társadalmi intézményrendszerek hitelesítő mechanizmusait tekintve egyaránt érvényesek, dönteni minden(féle) olvasó saját *meggyőződései* alapján fog.

Labádi Gergely